

2. Самостійницький рух у 1944 р.

На початку осені 1944 р. ситуація для українських самостійницьких сил склалася вкрай несприятливо. Лінія німецько-радянського фронту невпинно відкочувалася до Карпат. Збройні формування національно-державницької орієнтації постали перед необхідністю вироблення відповідної тактичної лінії, яка відповідає б загальній стратегії боротьби за Українську соборну самостійну державу (УССД).

Певне уявлення про її основні напрями дає документ, підготовлений 7 вересня 1944 р. організаційною референтурою крайового проводу ОУН на ЗУЗ під назвою “Тимчасові інструкції організаційної референтури крайового проводу ОУН на західноукраїнських землях низовим організаціям про ставлення до національних меншин і політико-виховну роботу серед вояків УПА”. Оскільки одним з найбільш нагальних питань стало збереження кадрів, КП ОУН на ЗУЗ заборонив йти до Червоної армії членам ОУН, “юнакам та розконспірованим симпатикам”. Натомість вони мали опинитись у діючих і новоорганізованих відділах УПА, кущових самооборонних відділах чи в самооборонному підпіллі. Всі інші повинні були йти до Червоної армії, аби не створювати баласту по селах та лісах, а також мати своїх людей, які вестимуть відповідну агітацію серед українців з центральних та східноукраїнських областей. Характеристика “підбільшовицької дійсності” в документі супроводжувалася пересторогою щодо поширення чуток про наявність в органах НКВС “прихильних” людей і можливість через них влаштувати своїх людей до цих органів, які працювали б на ОУН. Крім того, відділи НКВС взяли на озброєння тактику маскування під відділи

УПА, які шукали зв'язки й виявляли справжні повстанські підрозділи. Тому єдиною можливою “грою” з більшовицькими силовими структурами й спецслужбами визнавалася “гра кулеметів”.

У ставленні до радянської адміністрації пропонувалося виявляти послух і лояльність, виконувати розпорядження влади, хоча й “отягаючись, без запалу”, харчові поставки здійснювати стримано. При цьому підрозділи УПА могли час від часу конфісковувати транспорти продуктів харчування. Симпатиками, що йшли до освітніх, фінансових та господарських інституцій, мали регулярно звітувати про свою роботу.

Сповідуючи самооборонну тактику, провід ОУН на ЗУЗ застерігав від провокування противника, однак рекомендував завдавати ударів у відповідь. Особливо сильними мали бути удари по польській поліції, яка співпрацювала з більшовиками. І вже зовсім безоглядна війна оголошувалася сексотам, яких пропонувалося знищувати навіть явно, через повішення серед села, з табличкою, на якій вказувалася причина теракту. Соціальною базою для формування сексотів вважалися вчителі, працівники господарських та фінансових інституцій на селі, сторожі, залізничники, водії трамваїв та інші — у містах.

У “польському питанні” наголошувалося, що поляки опинилися в ситуації, подібній до тієї, в яку потрапили українці. Прагнення більшовиків створити радянську Польщу диктувало зміну ставлення ОУН до поляків. “Ми за ліквідацію конфлікту з поляками та спільну акцію проти спільного окупанта. Треба вести між поляками (тими, що настроєні проти більшовиків) пропаганду за співпрацю”, а бити тільки тих, хто пішов на свідому співпрацю з більшовиками.

У розділі “Самооборона” йшлося про необхідність точного виконання додатку до січневої інструкції про перебудову Організації. Для цього мусили постати кущові самооборонні відділи. Саме такі збройні одиниці на практиці виявилися найбільш оптимальними, оскільки не кожна станиця мала відповідну кількість людей, озброєння, командира. У кущових відділах наказувалося провести військовий вишкіл і запровадити сувору дисципліну.

У зауваженнях до пропагандистської роботи зазначалося, що в кожний самооборонний кущ треба призначити пропагандиста і його заступника. Пропагандистом мав бути політично освічений член ОУН, рішучий, ініціативний, “з прикметами бойовика”. Завдання пропагандистів були такі:

1) провадити політико-виховну роботу серед бійців самооборонного куща, посилювати в них ненависть до ворогів України, гартувати бойовий дух, підтримувати сувору дисципліну, систематично інформувати особовий склад про політичну лінію і тактику організації, становище на фронтах, міжнародну ситуацію; на політико-виховну роботу щодня рекомендувалося виділяти 1—2 години;

2) вести політичну роботу серед цивільного населення, інформувати про національно-визвольну боротьбу, вселяючи віру в перемогу, підносити бойовий дух і витривалість народу, підтримувати у народі довіру до самостійницьких політичних і збройних сил, гуртувати його навколо націоналістичного руху, пояснювати підступні методи більшовиків, за допомогою яких вони намагалися поневолити український народ;

2. Самостійницький рух у 1944 р.

3) здійснювати агітаційну роботу серед бійців і командирів Червоної армії, розповсюджувати свою літературу, інформувати червоноармійців про ставлення до них ОУН та УПА, за й проти кого борються ці сили. Рядових і командирів радянських збройних сил, що потрапили в полон до повстанців, відпускати, рекомендуючи вертатися додому;

4) розповсюджувати пропагандистські матеріали у ворожому середовищі, особливо широко розголошуючи факти знищення сексотів, оголошуючи, скільки такий сексот видав людей, розповідаючи про його зрадницьку роботу.

Поряд з пропагандистом у кожному відділі УПА мав бути політвиховник, призначений за узгодженням з політвиховником при штабі ВО з числа “ідейно-сильних та найкраще політично-вироблених членів ОУН”. У документі наголошувалося, що командири відділів не мали права самовільно проводити мобілізації до УПА. Залежно від потреб ця функція покладалася на теренові проводи ОУН. Заборонялося ангажувати стрільців УПА до самооборонних відділів. Повстанські підрозділи мали рівномірно розміщуватися по всьому терені і вести бої з радянськими військами не лише у лісовій, а й у безлісній місцевості. З огляду на складну ситуацію з постачанням актуалізувалося спорудження добре замаскованих криївок. Усі зв’язкові лінії та пункти зв’язку, що діяли до того, наказувалося змінити, а зв’язкову і кур’єрську роботу доручати найбільш перевіреним членам організації та спеціально підготовленим жінкам⁶³.

“Тимчасові інструкції” не випадково акцентували увагу (окрім іншого) на питаннях ідейно-виховної роботи. Неспівмірність сил, незрівнянно більші можливості радянської військової й агітаційно-пропагандистської машини вимагали максимальної згуртованості, дисциплінованості, відданості справі, мужності учасників національно-визвольних змагань.

Про те, що керівництво самостійницького руху надавало особливого значення політичному вишколові повстанців і поширенню ідей української революції серед населення, протидії комуністичному агітпропу, свідчить інтенсивна діяльність відповідних підрозділів ОУН та УПА. При військових штабах усіх рівнів діяли ІV (політвиховні) відділи. Таку структуру Крайового військового штабу (КВШ) УПА-Північ (1943—1944 рр.) та Головного військового штабу (ГВШ) (1944—1945 рр.) очолював Я. Бусол (“Галичина”), у КВШ УПА-Захід (1944—1946 рр.) — П. Федун (“Полтава”).

Талановиті публіцисти очолили періодичні видання “До зброї” (редактор Я. Бусол), “Повстанець” (редактор М. Дужий (Вировий), “Шлях Перемоги” (М. Дяченко), “Чорний Ліс” (видавався Станіславським тактичним відтинком — ТВ), “За волю України”(Калуський ТВ) та ін.⁶⁴ Офіційний орган ОУН(Б) “Ідея і чин” виходив під орудою Д. Маївського (Думи) та М. Прокопа (Володимира). Українська самостійницька періодика публікувала статті й есе теоретиків національно-визвольного руху В. Галаса, О. Дяківа-Горнового, Д. Маївського, П. Полтави та ін. Окремо друкувалися їхні брошури, які долучилися до вироблення нових ідеологічних засад, демократизації політичної лінії ОУН(Б) на завершальному етапі війни та по її закінченні⁶⁵.

Один з провідних ідеологів національно-визвольної боротьби П. Федун (“Полтава”) так схарактеризував ситуацію в краї в цей час: “Перед українським народом 1944 р. з моментом нової окупації України більшовиками стало питання: або добровільно скоритися окупантові і через це віддати йому на поталу всі завоювання українського самостійницького руху, поховати добровільно ідею Самостійної України, або всіма силами і до останнього чоловіка боронити себе, боронити справу самостійної України, боронити національно-визвольний рух ...Український народ вибрав цей другий шлях, який вимагатиме жертв. І не зважаючи на таку перспективу, десятки тисяч найкращих українців пішли в УПА, пішли в підпілля”⁶⁶.

Інструкції щодо напрямів та методів ідеологічної роботи містилися у методичних вказівках “На допомогу пропагандистам”, виданих 1944 р. В якості головного пропонувався заклик: “Перетворимо імперіалістичну війну на боротьбу поневолених народів за волю!”. У пропагандистській роботі на перший план виходила нищівна критика імперіалістичних планів сталінської кліки, пояснення справжніх причин війни та її можливих наслідків, ролі в ній російського народу і партократичної верхівки. Оскільки і російський народ був об’єктом експлуатації “російсько-більшовицьких імперіалістів”, він має разом з іншими поневоленими народами боротися за свободу. Автори вказівок рекомендували використовувати більшовицьку риторику та пропагандистські прийоми проти самих більшовиків, показувати, що вони лише на словах є захисниками робітництва, а насправді зрадили інтереси працюючого люду. Між іншим, пропонувалося широко використовувати “парканні” й “шептани” форми пропаганди, залишаючи написи і заклики (“кличі”) у публічних місцях, поширюючи антикомуністичні чутки тощо⁶⁷.

Пропагандистські настанови неодмінно втілювалися в життя. Звиклі до “наочної агітації” червоноармійці, співробітники НКВС і партійно-радянських органів з подивом читали на стінах будівель, парканів і просто на землі написи на кшталт: “Геть сталінську кліку! Хай живуть національні революції! Смерть Гітлеру і Сталіну — винуватцям народного горя. Хай живе народна влада! Хай живе вільна Росія без сталінського терору! Геть катів народу — гестапо та НКВД! Геть більшовицькі колгоспи та німецькі общини. Земля селянам! Геть поліцейських бузувірів Гімлера і Берію! НКВС на фронт! Партійних пацюків на фронт! Геть війну — хай живе мир!” та ін.⁶⁸ Широко використовувалося розкидання летючок, розклеювання інших матеріалів ідеологічного змісту.

Обставини, за яких діяло збройне українське підпілля, вимагали налагодженої розвідки й контррозвідки. В ОУН(Б) ці функції виконувала Служба безпеки (СБ), в УПА — розвідвідділи. Згідно з “Інструкціями розвідчої і контррозвідчої служби”, при штабі кожної групи УПА мав діяти розвідувальний відділ у складі шефа, секретаря, керівника зв’язку й агентів. Шеф розвідвідділу виконував завдання командира. Агентурні станиці (АС) здійснювали функції підрозділів розвідки і контррозвідки при загонах та інших бойових одиницях УПА. Успіхи й ефективність повстанської розвідки визнавали радянські партизани, розвідслужби Червоної армії, НКВС та НКДБ⁶⁹.

2. Самостійницький рух у 1944 р.

У другій половині 1944 р. завершився процес переформування основних структур УПА. На кінець листопада 1944 р. УПА-Захід складалася з таких військових округ (ВО): № 2 “Буг” (командувач Вороний), № 3 “Лисоня” (командувач Остап), № 4 “Говерля” (командувач Грім), № 5 “Маківка” (командувач Козак), № 6 “Сян” (командувач Орест). До кожної ВО входило кілька ТВ. Так, ВО “Говерля” включала ТВ-20 “Буковина”, ТВ-21 “Гуцульщина”, ТВ-22 “Чорний ліс”, ТВ-23 “Магура”, ТВ-24 “Маківка”, ТВ-25 “Закарпаття”⁷⁰.

В кожному з цих відтинків налічувалося 3–5 куренів по 2–3 сотні в кожному⁷¹. Згідно з даними М. Цимбала, у складі 21–24-го ТВ (Коломийський “Гуцульщина”, Станіславський “Чорний Ліс”, Калуський “Магура”, Дрогобицький “Маківка”) ВО № 4 “Говерля” налічувалося 16 куренів та 50 сотень. Загальна кількість учасників національно-визвольного руху на Станіславщині сягала 30 тис. осіб. У куренях Бойка, Хмари, Іскри (ВО “Говерля”) воювало майже 500–700 стрільців, у сотнях Ромка, Ясмина, Ясеня, Довбуша, Шрама — по 150–220 бійців. Загін Бондаренка Тернопільської ВО № 3 мав майже 2 тис. бійців, загін Рена — до 2 тис. осіб. А всього в УПА-Захід нараховувалося понад 10 тис. вояків⁷².

ВО № 2 “Буг” (командувач — В. Левкович, він же — Вороний, Чернець) охоплювала терени Бібрського, Золочівського, Сокальського повітів Львівщини та Угнівського, Белзького, Любачівського повітів Польщі. На початку листопада у її складі оперували курені Галайди (відділи “Галайди-I”, “Галайди-II”, “Криlach”, “Кочовики”), Залізняка (відділи “Месники”, “Пролом”, “Перебийноса”), округи № 22 (курені Вартового і Шугая), округи № 23 (відділи “Ведмедя”, “Комари”). Загалом у шести ВО УПА-Захід, за оцінками А. Кентія, мало бути 12–15 тис. бійців⁷³.

У вересні 1944 р. до УПА-Захід влилися вояки розформованих підрозділів УПА-Захід, -Карпати на чолі з О. Луцьким (Богуном), які із серпня діяли на Дрогобищині, Перемишлянщині, Станіславщині.

Восени 1944 р. відбулася зміна структури командування УПА-Північ та управління боївками ОУН. Обласні проводи і військові округи (групи) ліквідовувалися; замість них створювалися єдині генеральні округи: № 1 “Завихост” (провідник Дубовий і командир підрозділів УПА Рудий), № 2 “Тютюнник” (провідник та командир Верещака), № 3 на чолі з Вересом і командиром Енеєм. У кожній групі налічувалося по кілька з’єднань. У складі з’єднань діяло кілька бригад по 3–4 загони в кожній.

На рубежі 1944–1945 рр. генеральні округи КП ОУН на ПЗУЗ та УПА-Північ трансформовано в Північно-Західний край “Хмельницький” (провідник Дубовий, командир з’єднань груп УПА “Завихост”, Рудий) та східний край (провідник Еней, командир з’єднань груп УПА Верещака), по чотири ВО в кожному. Так, до краю “Хмельницький” входили Брест-Литовська (№ 100), Ковельська (№ 200), Луцька (№ 300), Холмська (№ 400) округи. В округах у кожному районі створювалися бойові одиниці — відділи особливого призначення (ВОП). Однак на відміну від УПА-Захід в УПА-Північ військові округи не поділялися на тактичні відтинки. Їхні функції виконували військові надрайони, де поряд з провідником ОУН працював комендант запілля (він

підпорядковувався безпосередньо командирові ВО або групи УПА). Від середини 1942 р. кількість вояків УПА-Північ починає скорочуватися (до цього вона становила майже 12 тис. осіб)⁷⁴. Чисельність особового складу УПА-Південь та УПА-Схід коливалась у межах 4—5 тис. бійців⁷⁵. Восени 1944 р. командуванню УПА-Південь підпорядковувалися Дубненський (командир Чернець), Крем'янецький (Докс), Здолбунівський, Кам'янець-Подільський (Бистрий), Вінницький (Панько) курені.

Загальна кількість учасників збройного українського підпілля у другій половині 1944 р. оцінюється у 30 тис.⁷⁶, хоча в німецьких джерелах містяться набагато завищені цифри — 80—90 тис.⁷⁷ Мобілізаційний потенціал повстанського руху німці оцінювали у 400 тис. — 2 млн осіб⁷⁸.

Умови, в яких боролися збройні відділи ОУН, УПА та інші самостійницькі формування, не давали змоги зберегти їхню документацію. Виняток становить хіба-що група “Тютюнник”, про діяльність якої свідчать детальні військові звіти, що збереглися. Це з'єднання діяло в північних районах Білорусії, а пізніше передислокувалося на північний схід Ровенщини.

Відділи УПА не обмежували район своїх дій теренами, на яких вони мали морально-психологічну і матеріальну підтримку. Так, від 12 грудня 1944 р. до 10 січня 1945 р. загін “Стародубський” перебував у рейді за р. Прип'ять, у південній частині Білорусії. На території Житомирщини діяли відділи Чорноти, Остюка, П'яного зі з'єднання “Хмельницький”, які були тут розбиті. Під час спроби вийти у північні райони Київщини та Дніпра зазнало невдачі з'єднання “Базар”. Після виснажливих сутичок з противником, зазнавши значних втрат, вернулися на захід з'єднання “Крути” і “Петлюри”. Тільки відділам Сівача й Петлюри (з'єднання “Петлюри”) вдалося протриматися від 4 до 6 місяців на території Київської та Житомирської областей. Великі втрати спричинило переформування чотирьох з'єднань групи “Тютюнник” у три загони, а на початку 1945 р. з тієї ж причини її разом з іншими групами УПА-Північ розпустили, решту особового складу перевели до територіальних відділів. На цей час група “Тютюнник” втратила 14 курінних командирів, а з 50 сотенних командирів залишилися живими троє⁷⁹.

Значні втрати, звуження соціальної бази не примусили повстанців припинити боротьбу. Відділи УПА-Північ використовували різні тактичні прийоми, аби продемонструвати свою боєздатність. Від серпня до грудня 1944 р. на Ковельській залізниці вони здійснили 11 підривів поїздів, 3 напади на залізничні вузли, знищили 7 мостів. На Ровенщині в цей час вояки УПА зрізали чи вивернули чимало телеграфно-телефонних стовпів, пошкодили багато метрів лінії зв'язку⁸⁰.

15 листопада в с. Кринпош (Заболотівський р-н Волинської обл.) загін повстанців у кількості близько 200 осіб напав на групу працівників райвійськкомату. Вбивши начальника 2-ої частини Бражнікова, 2 лейтенантів, 2 червоноармійців та 2 бійців винищувального батальйону, вони захопили в полон ще 15 осіб, яких пізніше відпустили. А откінний загін бойовиків (майже 100 осіб), напавши в с. Бегета Володимир-Волинського району на організаторську групу партійно-радянсь-

2. Самостійницький рух у 1944 р.

ких працівників, учинив інакше. Захоплені в полон управляючий контрою “Заготскот” комуніст Бацик та боєць винищувального батальйону Кузь були переведені в с. Біскупичі, де скликано мітинг місцевого населення. У виступах повстанців прозвучали заклики саботувати заходи радянської влади, були проспівані кілька патріотичних пісень, після чого Бацика привселюдно повісили, а Кузя — розстріляли⁸¹.

На початку листопада об'єднались дві ВО “Турів” і “Заграва” під загальним командуванням І. Литвинчука (Дубового). Цей крок викликало прагнення спростити структуру управління збройними відділами на території Волині й Полісся.

В цілому дії УПА-Північ впродовж літа й осені 1944 р. треба вважати дошкільними. Протягом липня—листопада бойовики провели 800 нападів на різні об'єкти в радянському тилу, завдали значних втрат частинам НКВС та винищувальним батальйонам⁸². Активність самостійницьких формувань не дала змоги керівництву УШПР перекинути в німецький тил (на територію Львівщини і Дрогобиччини) майже 17 тис. радянських партизанів⁸³.

На території Чернівецької області оперував Буковинський курінь під командуванням Н. Даниляка (Перебийноса), до якого входили сотні Хмари, Криги, Ястреба, Борисенка, Боевіра — всього майже 600 бійців⁸⁴.

В оперативному відношенні буковинський курінь через групу “Говерля” підпорядковувався командуванню УПА-Захід, у військово-політичному — військовому референтові обласного проводу ОУН Буковини.

В результаті успішного здійснення Львівсько-Сандомирської операції радянські війська вигнали гітлерівців за межі України. Бойові одиниці УПА постали перед необхідністю подолати лінію фронту і пристосуватися до нових умов боротьби. Частина з них, уникаючи зіткнень з частинами Червоної армії, відходила в Карпати, де діяла у складі УПА-Захід, -Карпати. Після того, як у другій половині вересня 1944 р. УПА-Захід, -Карпати були розформовані, а їхні відділи вийшли у радянський тил, почався новий етап боротьби за вплив у краї. Цей період виявився найскладнішим в історії УПА. З одного боку, населення вимагало захисту від більшовицького і польського терору. З іншого, в багатьох підрозділах нові умови викликали розгубленість стрільців і старшин. Причини додаткових труднощів керівництву ОУН вбачало у тому, що старшини, а особливо підстаршини (останні до того часу служили переважно у польській, радянській та німецькій арміях) не перейнялися ідеєю самостійницького руху, отримавши військові навички в регулярних арміях, не розуміли умов, у яких формувалася й діяла УПА. Це (і не тільки) позначалося на взаєминах старшин і рядових вояків, негативно впливало на моральний стан у повстанських підрозділах.

З'ясовуючи причини такого становища, автори звіту про політвиховну роботу у відділах Тернопільської ВО “Лисоня” (від 10 вересня 1944 р.) наголошували, що після переходу лінії фронту особливо гостро постала проблема фахово підготовлених політвиховників, які могли б підтримувати бойовий дух і моральну стійкість бійців. Оскільки більшість з них поповнили лави УПА не з ідейних причин, а внас-

лідок утисків з боку німецького і радянського режимів, польських боїв, вони не відзначалися відвагою й активністю, сумували за своїми родинами, переймалися втраченими господарствами⁸⁵.

Детальніше тактичні заходи боротьби в нових умовах викладено в наказі команди Ч. 7/44 від 1 вересня 1944 р. Основним засобом протидії тотальному блокуванню місць дислокації повстанців, артилерійським та авіаційним атакам вважалися рейди й постійне маневрування. Уникаючи зіткнень з регулярними частинами Червоної армії, загони УПА мали концентруватися на боротьбі проти міліції, провокаторів і сексотів, мобілізаційних та експропріаційних заходів радянської влади. Водночас масові виступи проти поляків наказувалося припинити (окрім тих випадків, коли останні допомагали більшовикам поборювати український національно-визвольний рух).

Щоб підвищити боєздатність і моральний стан повстанського війська, пропонувалося, з одного боку, посилити політичну й виховну роботу, а з іншого — відпустити з нього випадкових людей, які влилися до його лав не з ідейних переконань, а з міркувань самозбереження.

Щодо тактики висувалася вимога діяти здебільшого силами сотень (підрозділів), а в деяких випадках — чотами. Наголошувалося також на необхідності підвищення боєготовності та застосування інтенсивних форм вишколу, причому навчатися військовій справі бійці мали у сутичках і рейдах.

Крайова команда орієнтувала командирів відділів на активні дії, аби не віддавати супротивникові ініціативу й не створювати передумов для паніки та морального розладу повстанців. Осібно зауважувалося про підготовку рейдів відділів УПА-Захід на терени Буковини і Закарпаття⁸⁶.

На осінь 1944 р. випало остаточне вирішення питання про координацію дій мельниківських і бандерівських збройних формувань. Мельниківці дислокувалися у північно-західних районах Волині й у Карпатах, співдіючи з підрозділами УНР та німцями. Відділи ОУН(М) в районі Карпат очолював С. Касіян (Карп), а загальне командування — І. Кедюлич (Чубчик). Під час переходу фронтів через Карпати з боку ГВШ УПА (О. Гасин) мельниківцям надійшла пропозиція про підпорядкування командуванню УПА. З санкції командувача збройними силами ОУН(М) генерала М. Капустянського таке злиття відбулося, а І. Кедюлича ввели до складу ГВШ УПА.

Опинившись на підрадянській території, деякі лідери самостійницького руху вдалися до пошуку нових ідеологічних орієнтирів та організаційних форм. Відчуваючи нагальну потребу у зміцненні соціальної бази, пошуку політичних гасел, зрозумілих і прийнятних для населення інших регіонів України, вони пропонували трансформувати певні положення націоналістичної доктрини і створити надпартійну інституцію, спроможну репрезентувати й відстоювати інтереси всього народу України. Серед тих, хто обстоював необхідність змін, — М. Степаняк, В. Кук, Я. Бусол. Останній стверджував, що такою об'єднавчою ідеєю може стати гасло боротьби проти імперіалізму. 17—18 липня з їхньої ініціативи відбулася конференція, у якій також взяли участь шеф окружної референтури пропаганди Сфера, організаційний референт КП ОУН на Південно-Східних землях Верес, командир УПА Еней

та ін. На конференції ухвалили рішення про створення Народно-визвольної революційної організації (НВРО). В основу програмного документу НВРО, який доручили скласти М. Степаняку, мали лягти ідеологічні постулати українського націоналізму у найбільш поміркованому варіанті. Передбачалося, що нова організація об'єднає всі антирадянські сили з представниками інших народів включно (у тому числі поза межами України). До керівництва НВРО мали увійти і провідники ОУН. Оскільки ж зв'язку з проводом ОУН не було, учасники конференції надіслали повідомлення у місцеві самостійницькі структури про появу нової інституції як об'єднавчого центру революційних сил. У деяких місцях це спричинило перетворення районних ОУН на станиці НВРО.

Від імені НВРО вийшло і розповсюджувалося кілька листівок, зокрема "Робітники!", "Геть ганебні лови на людей!", "Хай живе свобода слова!" ЦК НВРО видала "Інструкцію для керівництва генеральних округ" (10 жовтня 1944 р.). Передбачаючи можливість тривалої боротьби українського та інших народів проти сталінської тиранії, автори документа також вважали цілком вірогідною війну між союзниками по антигітлерівській коаліції після падіння нацистського режиму в Німеччині. На їхню думку, це створило б умови для проголошення суверенної Української держави. З цією метою пропонувалося посилити агітаційно-пропагандистську й організаційну роботу в масах з метою зміцнення їхньої віри в успіх революційної боротьби. Збройні формування повинні були перейти від регулярно-військових дій до диверсійно-терористичних, партизанських акцій, спрямовуючи їх проти ворожих опорних пунктів та їхніх керівників.

В "Інструкції" вказувалося на необхідність ретельної перевірки арештованих НКВС, а потім випущених учасників підпілля, очищення місць дислокації самостійницьких збройних відділів від сексотів, міліціонерів, політичних і військових представників радянської влади. Частина кадрів з пропагандистськими завданнями мала влитись у міське середовище і вести організаційну роботу серед робітництва й жінок.

ОУН(Б) негативно поставилася до виникнення НВРО. На засіданні проводу (кінець жовтня — початок листопада) під час обговорення цього питання висловлювалися досить гострі критичні думки. Так, Д. Маївський (Зруб) зауважив шкідливість для українського національно-визвольного руху загальної антиімперіалістичної ідеї: "Коли б ми цікавилися проблемами всього світу, то були б за один крок від більшовизму". Справедливий міжнародний повоєнний устрій він вважав утопією. Р. Шухевич також ставився до НВРО як до організації інтернаціоналістичного ґатунку. За його словами, нова інструкція творилася на політичному капіталі ОУН, а сподівання на те, що зміна зовнішньої організаційної форми з ОУН на НВРО допоможе інтегрувати в самостійницький рух населення інших регіонів України, — безпідставні, підтвердженням чого були всі безуспішні попередні зусилля в цьому напрямі. Я. Бусол наполягав на легітимізації НВРО до закінчення війни між Німеччиною і антигітлерівською коаліцією, а В. Кук пропонував розгорнути її діяльність у Наддніпрянській та Східній Україні. Гострі дискусії завершилися ухвалою пропозиції Д. Клячківського (Охріма):

“1. НВРО, уконституйована 17—18 липня 1944 р., розв’язується з формально-правових причин;

2. Матеріали НВРО як проект має розглянути ширший актив організації, що перерішив би справу зміни організації. Вирішено було також влити НВРО до складу УГВР”⁸⁷.

Поява двох інституцій — УГВР і НВРО — як таких, що мали консолідувати національно свідому частину українського населення й залучити його до боротьби проти більшовицької системи, стали свідченням труднощів, можливо, навіть кризи в ОУН. Вихід із цієї складної ситуації вбачався в апеляції не лише до національних почуттів, а й у спробах висунути надпартійні, наднаціональні за характером соціально-економічні і політичні гасла та завдання. Може виникнути враження, що в керівництві націоналістичного руху запізналися з генеруванням нових ідей і форм боротьби. Однак аналіз перебігу подій, морально-психологічного стану населення в усіх регіонах України, співвідношення сил переконує в тому, що навіть коли б трансформація політичної платформи ОУН сталася до початку німецько-радянської війни, основна маса населення Центральної, Східної та Південної України залишилася б індиферентною внаслідок аполітичності, жорстоких репресій з боку сталінського й гітлерівського режимів. Для переважаючої його більшості йшлося не про високі політичні цілі, а про те, щоб вижити у страхітливій війні, зберегти життя рідних. Навіть у західних областях люди з нетерпінням очікували закінчення бойових дій. Крім того, в суспільній свідомості закріпився стереотип сприйняття сталінського режиму як такого, що не сприймав будь-якої опозиційності й жорстоко карав щонайменші вияви опозиційності. Все це дає підстави дійти висновку, що для поширення самостійницької ідеології серед населення Великої України не існувало об’єктивних передумов.

У той час, коли серед теоретиків та провідників точилася полеміка про перспективи національної революції, стратегію, тактику й організаційне оформлення самостійницького руху, збройні формування ОУН та відділи УПА намагалися протидіяти намірам радянської влади опанувати західноукраїнські терени. Тактичні засади протидії викладено в інструкціях ОУН(Б) від 15 листопада 1944 р. під назвою “До країв”. Осередкам ОУН і штабам УПА пропонувалося провести реорганізацію збройних формувань задля підвищення їхньої маневреності; визначити кожному відділу конкретні райони бойових дій і завдання; підпорядкувати відділи не лише вищому командуванню, а й тереновим провідникам ОУН; перейти від регулярно-військових форм боротьби до партизансько-диверсійних, скеровуючи їх на радянські опорні пункти та керівників⁸⁸.

Втілюючи в життя ці постанови, військові штаби конкретизували їх у своїх рішеннях. Так, 18 листопада 1944 р. шеф штабу ВО “Заграва”, з якою була об’єднана ВО “Турів”, видав наказ Ч. 8 “Командирам формацій і бригад”. У документі проводилася лінія на збільшення кількості загонів у складі бригад та зростання чисельності їх особового складу, його військовий вишкіл. Кожен відділ двічі на місяць мав здійснювати рейди по закріпленому за ним районі і в оперативних зонах інших відділів та щомісяця проводити хоча б одну наступальну операцію. Рекомендувалося також у кожній бригаді створити “спец-

2. Самостійницький рух у 1944 р.

боївку” з 15—30 вояків, які діяли б під виглядом радянських груп і виконували диверсійно-терористичні функції⁸⁹.

Осінь 1944 р. стала піком боєздатності самостійницьких формувань. Про настрої та морально-психологічний стан повстанців свідчить уривок зі звіту політвиховника ВО № 3 “Лисоня” УПА-Захід Архипа, який зазначав: “... між стрільцтвом загально панує думка, що ми війну виграємо на 100 %, і ніхто навіть не сумнівається, що своїм старим крісом без мушки він здобуде ворожого танка”⁹⁰.

Найбільш насиченою боївками ОУН та підрозділами УПА виявилися територія Станіславщини. Тут налічувалося близько 70 формувань, в яких було задіяно до 22 тис. вояків. Найбільш численними вважалися курені Грома, Блакитного й Різуна, в яких нараховувалося по 400—450 стрільців, озброєних кулеметами, автоматами, протитанковими рушницями, мінометами і навіть гарматами⁹¹. Протягом серпня — грудня відділи УПА здійснили низку нападів на районні центри й містечка Станіславщини — Богородчани, Більшівці, Войнилів, Лисець, Солотвино, Тисменицю, Тлумач, Єзупіль. В ніч на 12 вересня повстанський загін здійснив напад на Ново-Яричівський райвідділ НКВС, звільнивши з в'язниці полонених вояків УПА. 7 жовтня курінь М. Гуштака (Євгена) атакував м. Сколе (Дрогобиччина)⁹². У ніч на 18 листопада 1944 р. курінь під командуванням Василя Андрусика чисельністю близько 300 осіб, увірвавшись до райцентру Тлумач, знищив будинок НКВС, звільнив з в'язниці 40 вояків-повстанців. Через тиждень напад на Солотвинський райвідділ НКВС здійснила сотня “Іскра” (близько 200 осіб). У пожежі загинули начальник райвідділу Масенко і його заступник Рідкий, а винищувальний загін з 90 бійців був розсіяний⁹³. Комбінуючи різні засоби боротьби, повстанці широко практикували засідки, диверсійно-терористичні акції та інші види операцій.

Ось коротка хроніка подій, викладена у звіті секретаря Солотвинського обкому КП(б)У і начальника обласного управління НКВС голові РНК УРСР (23 лютого 1945 р.): “У Галицькому районі систематично висаджуються мости через річку Прут, що позбавляє можливості зв'язку райцентру з більшою частиною сіл району. 21-го жовтня 1944 р. в Заболотівському районі одночасно були спалені — спирт-завод, сільська рада, пошта, кооперація, — виконані бандитами сотника Скуби. В ніч на 18-те жовтня 1944 р. в Рожнятівському районі було спалено 11 мостів загальною протяжністю 783 погонних метри, з цієї кількості 5 мостів на вузькоколійці, що з'єднує райцентр з лісозаготівлями. 10 грудня 1944 р. велика група бандитів з'явилася на лісозаготівлі, де працювало 30 лісорубів, провели з ними збори, відібрали у них мобілізаційні повідомлення і під загрозою смерті заборонили заготовляти ліс. В ніч з 26 на 27 жовтня 1944 р. бандою здійснено наліт на нафтопромисел в Битково — лише винятковим спротивом охорони вдалося відбити напад. На початку вересня на ділянці Єзупіль — Галич бандерівцями було вирізано 9 прольотів зв'язку, тричі пошкоджено зв'язок Станіслав — Львів. 23-го вересня 1944 о 3 годині ночі на 160 кілометрі перегону Отинія — Марківці поїзд № 901 налетів на міну і зазнав аварії”⁹⁴.

Та все ж основними об'єктами операцій повстанців восени 1944 р. залишалися районні центри як осередки й аванпости радян-

ської влади, місця дислокації військ НКВС та винищувальних загонів. Так, у серпні 1944 р. відділи УПА — Захід захопили райцентри Комарно (Дрогобиччина) і Букачівці, у жовтні — містечка Перегінське і Рожнятів (Станіславщина). 27 жовтня загони Летуна (ВО “Буг”) атакували підрозділ НКВС біля с. Андріївка Сокальського району, в результаті чого знищили близько 100 бійців противника, втративши 15 своїх стрільців⁹⁵.

Успішними бойовими акціями відзначився на Станіславщині й Тернопільщині загін УПА, основу якого складали вихідці зі східних областей, під командуванням колишнього гвардії старшини Червоної армії Глунського (Апостола). 11 грудня 1944 р. бійці загону захопили на переправі через Дністер 4 вантажівки з харчами, реквізованими у місцевих селян. У період 12—16 грудня загін Апостола вів уперті сутички з 264-м конвойним полком НКВС, під час яких Глунський загинув. Повстанці зуміли тоді захопити секретаря Лисецького райкому партії Подчасова, голову Тлумацького райвиконкому Смазнава, прокурора того ж району Чувпила.

Одним із поширених засобів боротьби за вплив у країні стали терористичні акції повстанців проти представників радянських силових структур і партійно-комсомольського активу. В ніч на 3 вересня 1944 р. в с. Чернів Лисецького району нападники вбили голову сільради Д. Дубину й заготівельника І. Мельничого. Вранці 2 вересня в с. Яслів Перегінського району боївка ОУН розстріляла голову сільської ради П. Іваскіна. Вночі 13 вересня під час нападу на містечко Лисець були вбиті вчителька Г. Шило та її 7-річна донька Нінель. 14 вересня при поверненні з поїздки в с. Козине, де проводилися політмасові заходи, був убитий повстанцями секретар Жовтневого РК ЛКСМУ Соколов. Того ж дня повстанці обстріляли машину на шляху з райцентру Жовтень до с. Дубівці, в якій з метою проведення політмасової роботи їхали районний прокурор та 16 військовослужбовців⁹⁶.

В цілому, за офіційними даними, загальні втрати партійно-радянського активу на території Станіславської області становили: 1 704 вбитими, 350 пораненими, 731 забраними в полон. Серед убитих 1 162 були мешканцями сіл, що співпрацювали з новою владою⁹⁷.

На Дрогобиччині військам НКВС протистояли курінь М. Гуштака (Євгена) (1 080 бійців), курінь В. Мізерного (Рена), в якому перебувало 750 вояків (сотні Байди, Білаша, Громика, Карпенка, Ворона), загони Пугача, Водяного, Богуна, Орлика та ін. Від серпня 1944 до кінця року вони 234 рази вступали у відкриті сутички з противником, здійснивши чотири наскоки на районні центри (Комарно, Нові Стрілища, Сколе, Журавно), 16 нападів на промислові підприємства, вбили 406 учасників облав⁹⁸.

Активністю відзначалися дії самостійницьких формувань на території Львівської області. 9 вересня 1944 р. неподалік с. Майдани Янівського району повстанці збили радянський літак. Наступного дня поблизу с. Добротвори (Кам'яно-Струмилівський р-н) підірвали пус-тили під укіс військовий ешелон з боєприпасами. 12 вересня загін УПА захопив залізничну станцію Угнів і знищив ешелон з військовим майном. 15 вересня розбито військовий гарнізон у Поморянах. 16 вересня 200 упівців здійснили напад на Ново-Яричевський районний

2. Самостійницький рух у 1944 р.

відділ НКВС, спалили його приміщення й звільнили бранців. Успіхом увінчалася аналогічна акція в с. Струсів, коли невелика повстанська група відбила у енкаведистів 50 ув'язнених підпільників. Під час бою загинули начальник райвідділу НКДБ Перепьолкін, його заступник Малофеев, оперуповноважений НКДБ Ніколаєв, два "яструбки". 15 вересня повстанський загін знищив 12 партійно-радянських працівників та енкаведистів Шумського району⁹⁹.

Командування УПА і провідники ОУН планували операції таким чином, щоб протидіяти мобілізації до радянських збройних сил, заготівлі сільськогосподарської продукції, радянізації краю. Наприклад, в с. Жовтанці (Куликівський р-н) загін УПА чисельністю 200 стрільців зібрав місцевих чоловіків й оголосив, що всі чоловіки віком від 16 до 35 років повинні влитися до лав підпільників. Після зборів у ліс пішло 150 мешканців села. Упівці, що дислокувалися в Сокальському лісі, виводили в ліс доросле чоловіче населення сіл Ямне, Деревляни, Стретнув, хутора Германівна Бузького району. З села Ракотуши в ліс пішли 35 осіб. За неявку ще 35 селян було спалено 10 господарств.

Боротьба за людей велась не на життя, а на смерть. У Куликівському районі загін повстанців знищив 20 працівників військового комісаріату, що верталися в с. Жовтанці. Під обстріл потрапила також група співробітників Кам'яно-Бузького райвійськкомату, яка верталася з мобілізаційних акцій в с. Тишиця. В результаті троє з них загинули. В с. Липовці Перемишлянського району повстанці напали на колону мобілізованих до РСЧА чисельністю 38 осіб. Чотирьох супроводжуючих червоноармійців вони вбили, а призовників забрали до лісу.

Терористичні методи широко використовувалися для зриву поставок зерна та інших видів продукції сільського господарства. У багатьох населених пунктах Кам'яно-Бузького, Магерівського, Олеського та інших районів підпільники заборонили здавати хліб державі, а там, де виявляли підготовлені до здачі фураж і харчові продукти, вилучали їх на свою користь. Незрідка вони попереджали, що в разі підтримки заходів радянської влади застосують терористичні засоби впливу. Часто ці погрози втілювалися в життя. Об'єктом таких дій були, як правило, представники партійно-радянського активу. У вересні 1944 р. були вбиті заступник голови Шуровецької сільради Лопатинського району М. Михальчевський, секретар сільради с. Дабраничі Перемишлянського району М. Кушнір з дружиною, депутат Баришівської сільради того ж району Анна Шуль, голова сільради с. Новий Янів Яворівського району М. Горовський, 6 активістів у с. Висоцьке Поніковецького району. Повстанці захопили секретаря Золочівського РК КП(б)У А. Хуторного і намагалися захопити секретаря Поморянського райкому партії Гробоного, аби дізнатися від нього про агентуру НКВС. У с. Кам'янка Магерівського району на зборах з приводу хлібозаготівель виступило 10 селян, які висловилися за підтримку цих заходів. Вночі невідомі напали на село і вбили всіх, хто виявив готовність розпочати здачу хліба.

У багатьох районах збройні відділи здійснювали напади на млини, молокозаводи, молочні пункти, знищували обладнання й вилучали

продукти. Наприклад: у с. Незнанів Кам'яно-Бузького району повстанці розгромили молочний пункт, а також забрали заготовлене зерно. У с. Батячі того ж району знищено сепараторний пункт. У с. Миколаїв Сокальського району загін підпільників ревізував з млина 14 ц борошна, а з млина с. Гай Винниківського району — 2 т пшениці, 1,5 т борошна, знявши передавальні паси й відібравши ваги, які були вивезені до лісу. У селах Волиця, Комарово, Зубків, Лучиці, Шарпанці на Сокальщині повстанці встановили своєрідну “продрозкладку”, вимагаючи, щоб кожен двір здав по 2 ц борошна, 20 кг сала та інші харчі.

Після районної наради голів та секретарів сільських рад Сокольницького району неподалік від райвиконкому невідомі спалили 18 копичь жита. У с. Закомори Олеського району місцева влада провела сільську сходку, на якій селяни погодилися здати державі хліб упродовж 2—3 днів. Минуло майже два тижні, а жодне господарство не розпочало хлібозаготівлю через погрози українського підпілля. До села надіслали військовий підрозділ, який наразився на кулеметний і рушничний вогонь. Зав'язався бій, у результаті якого загинуло 7 повстанців разом з командиром сотні, а також згоріло 20 будинків від вогню радянських військ¹⁰⁰.

Усі можливості протидії заходам радянської влади використовували збройні відділи ОУН та УПА на території Тернопільщини. Лише протягом серпня—жовтня 1944 р. вони 73 рази вступали в сутички з радянськими військами. 29 серпня 1944 р. секретар Тернопільського обкому КП(б)У І. Коломієць інформував М. Хрущова про те, що 19 серпня 1944 р. на шляху у напрямі с. Божиків Підгаєцького району через невеликий ліс просувався батальйон червоноармійців, який раптово, із засідки, був розстріляний з кулеметів та мінометів. Батальйон не встиг розпочати бій, як був оточений: врятувалося лише 11 осіб, крім того, втрачено 4 міномети й 7 станкових кулеметів¹⁰¹.

На території Ровенської області, як уже згадувалося, лише від 25 вересня до 25 жовтня 1944 р. повстанці зрізали й вивернули 179 телеграфно-телефонних стовпів, знищили близько 9 тис. м зв'язку¹⁰².

Інколи повстанці діяли не зовсім звично. Так, 13 листопада 1944 року о 20 годині загін підпільників з 50 осіб вчинив напад на райцентр Пробіжа (Тернопільська обл.). Ще вдень, скориставшись велелюдним базаром, повстанці пробралися в центр селища, розчинились у загальній масі і провели ретельну розвідку. Близько 19 год. ще одна група увійшла в населений пункт й оточила приміщення райвідділів НКВС та НКДБ, районного військкомату, помешкання начальника райвідділу НКВС, а також пошкодила лінії зв'язку. “Силовики” встигли зайняти кругову оборону й запобігти захопленню нападниками документів та зброї. В ході сутички радянська сторона втратила вбитими й пораненими 20 осіб. З камери попереднього ув'язнення звільнено 6 бранців, четверо з яких наступного дня вернулися в райцентр. В результаті акції спалено будинки райвідділу НКВС, виконкому районної ради, райвідділу зв'язку, клубу. Втрати нападаючих становили 9 осіб убитими. Показово, що підрозділи 447-го полку внутрішніх військ НКВС у кількості 100 бійців, кинуті на нейтралізацію повстанців, застали останніх у центрі селища, але переслідувати їх не стали, дозволивши їм майже безперешкодно дрібними групами залишити рай-

2. Самостійницький рух у 1944 р.

центр. Тернопільський обком КП(б)У запропонував командирові 447-го полку та прокуророві військ НКВС Таманову віддати під суд командира групи, що виїжджала до Пробіжної. У відповідь на вилазку органи НКВС і НКДБ арештували 34 родини “бандитів”, виселили 9 родин “бандпосібників”¹⁰³.

Порівняно з Волиню та Галичиною самостійницькі формування виявляли значно меншу активність в інших регіонах південно-західної України. На Буковині спротив радянським силовим структурам до осені 1944 р. чинив Буковинський курінь під командуванням В. Лугового, який уклав угоду зі штабом 7-ої дивізії вермахту¹⁰⁴. Та цей факт викликав протидію ОУН(Б), провід якої розпочав формування окремого куреня УПА на Буковині. Підрозділи нової бойової одиниці творилися у Вижницькому й Путильському районах під проводом військового референта ОУН(Б) Мирослава Гайдука (Федора) та керівника обласного проводу Артемізії Галицької (Мотрі). Основу особового складу становили бійці Лугового, а також члени вцілілих оунівських боївків (всього їх залишилося 130 осіб). Своє право на контроль над збройними відділами у цьому регіоні бандерівці обстоювали тим, що Чернівецький обласний провід на той час підпорядковувався Коломийському окружному проводу ОУН¹⁰⁵. Сам Буковинський курінь (200 воєнків) в УПА позначався як ВО № 20 “Говерла”, яким командував О. Додяк (Кріт). Оскільки А. Галицька і М. Гайдук восени 1944 р. потрапили в полон, окружний провідник Коломийщини Василь Савчак (Сталь) у листопаді 1944 р. реорганізував склад проводу ОУН(Б): провідником обласного проводу став В. Тодорнюк, керівником СБ — Галаган, а новим командиром Буковинського куреня, в якому налічувалося близько 600 стрільців, — Н. Даниляк (Перебийніс)¹⁰⁶.

Зважаючи на обставини та початковий етап формування Буковинського куреня як одиниці УПА, оунівський провід не ставив перед ним, принаймні до листопада, бойових завдань, зосередивши увагу на розв’язанні організаційних питань і агітаційно-пропагандистській роботі¹⁰⁷. Однак уникнути сутичок з радянськими військами не вдалося. 15 жовтня 1944 р. біля с. Розтоків чота УПА зав’язала 5-годинний бій з підрозділом НКВС. В с. Тораках Путильського району чота під командуванням Боярина наприкінці жовтня напала на групу енкаведистів, убивши двох співробітників та здобувши дві підводи. 16 листопада в с. Шурбанці (Садгірський р-н) боївка під керівництвом Корая підпалила сільську раду і колгоспні приміщення¹⁰⁸.

З метою насичення Буковини своїми відділами командування УПА дало розпорядження про організацію рейдів у цей регіон. У листопаді 1944 р. такий рейд здійснив курінь під командуванням П. Хамчука (Бистрого), до якого входили відділи “Орли” та “Сірі вовки” з Бережанського району Тернопільської області. Учасники рейду констатували низький рівень політичної активності населення, оскільки свідомих українців німецько-румунські спецслужби в період окупації винищили¹⁰⁹.

Завдяки зусиллям оунівських емісарів відновились організаційна мережа в Закарпатті. 1 вересня 1944 р. з’явився наказ виконуючого обов’язки командира одного з відділів УПА Грода, в якому, зокрема, зазначалося: оскільки Закарпаття ще не спізнало більшовицьких по-

рядків, місцевий люд може сприймати радянські війська як визволителів. Зміна ставлення до нової влади настане поступово, в міру “загвинчування гайок” і нав’язування нових форм суспільного життя. У зв’язку з цим повстанські загони у своїх діях на Закарпатті мають спиратися на добре поставлену розвідку й детальне ознайомлення з настроями мас, не залучаючи місцевих мешканців у збройні відділи до того часу, поки проясниться ситуація¹¹⁰. Центральний провід ОУН(Б) поставив перед своїми уповноваженими Демидом, провідником Самбірського окружного проводу Кубайчуком та членом організації Грінченком завдання вести переговори з угорським командуванням щодо передачі зброї і боеприпасів для УПА, налагодження зв’язку з закарпатськими центрами ОУН через Закарпаття й Чехословаччину, виявити і залучити до боротьби членів та симпатиків ОУН, які мали б увійти до відроджуваної організації у краї. Грінченко провів кілька зустрічей з колишніми членами Крайового проводу Д. Бандусяком, М. Габором, А. Печорою, О. Беднаром, що дало змогу розпочинати практичне вирішення організаційних питань¹¹¹. Вже у листопаді від імені Крайового проводу з’явилися листівки “Українці Закарпаття!”, в яких містився заклик до боротьби за суверенну національну державність.

На терени Закарпаття також здійснювалися рейди повстанських загонів. Для прикладу: у середині листопада 1944 р. відділ “Трикутник смерті” роззброїв міліцію в с. Лугах на Рахівщині й на сільському сході провів роз’яснювальну роботу з місцевими мешканцями. На зворотному шляху в Галичину повстанцям довелося відбивати напади енкаведистів¹¹².

Окрім інших обставин, фактором, що ускладнював становище самостійницьких сил, стали переговори між Москвою і Прагою з приводу передачі Закарпаття до складу СРСР. Визнаючи історичну правомірність цього кроку (він об’єктивно сприяв соборизації українських земель у складі єдиного державного утворення), самостійники водночас не могли підтримати політичні рішення Кремля. Тому вони зосередилися на протидії тим москофільським силам, які вимагали особливого статусу для краю. Зрештою, все вирішилося у звичний для радянської системи “народоправства” спосіб: 25—26 листопада 1944 р. з’їзд народних комітетів у Мукачеві проголосував за входження Закарпаття до УРСР.

Командування УПА-Захід намагалося спрямовувати дії своїх загонів у різних напрямках, в тому числі східному. Згідно з радянськими оперативними даними, взимку 1944—1945 рр. на території Кам’янець-Подільської (нині Хмельницької) області рейдували близько 10 повстанських формувань, які прибули з Тернопільщини, серед них відділи Голуба, Запорожця, Кравченка, Могили, Спартака, Хмари, Хрома. Протягом листопада 1944 — лютого 1945 рр. зафіксовано 79 сутичок цих загонів з військами НКВС, причому під час одного з боїв потрапив у полон організаційний референт проводу ОУН Кам’янець-Подільської області¹¹³.

Останні місяці 1944 р. спливали під акомпанемент повстанських акцій, кількість яких, незважаючи на несприятливі кліматичні умови, помітно не зменшилася. Як і до того, головні удари спрямовувалися проти органів влади й НКВС. Сотня Іскри (близько 200 бійців) у ніч на

2. Самостійницький рух у 1944 р.

25 листопада наскочила на Солотвинський районний відділ НКВС (Станіславщина), спалила квартиру його начальника, звільнила 22 заарештованих з камери попереднього слідства. Тим часом винищувальний батальйон у кількості 90 осіб бою не прийняв і розбігся. 21 листопада нічний напад на с. Добровляни здійснила інша сотня УПА, якій вдалося підірвати міст на шляху Калуш — Добровляни завдовжки 320 м та зрізати телефонні стовпи на лінії зв'язку Калуш — Новиці. В ніч на 9 грудня вдалося напасти на залізничну станцію Снятин, в результаті чого пошкоджено 100 м колії, спалено міст і спиртзавод. Друга спроба атакувати станцію (11 грудня) успіху не мала. 25 грудня вчинено напад на шкіряний завод № 14 у Станіславі.

На Львівщині українське підпілля організувало 15 листопада напад на райцентр Вигода, під час якого було підпалено лісопильний завод, приміщення призовного пункту та 5 будинків місцевих жителів. Переодягнувшись у форму НКВС, 180 повстанців оточили с. Білий Камінь Олеського району нібито для проведення державних хлібозаготівель, а потім захопили 18 бійців винищувального загону й розстріляли їх. Крім того, були вбиті другий секретар райкому ЛКСМУ, зав. райвно, дільничний, уповноважений і співробітники райвідділу НКВС, а також 7 бійців Червоної армії, полонені голова і секретар сільради, захоплено зброю й підірване авто, яким приїхали червоноармійці.

15 листопада в с. Кримнош Заболотівського р-ну Волинської обл. загін стрільців атакував групу працівників райвійськкомату, в результаті чого було вбито начальника 2-ої частини цього військкомату, кількох лейтенантів, червоноармійців та бійців винищувального загону, захоплено багатьох членів цієї групи (пізніше їх випустили).

23 листопада невідома боївка в с. Гарбузово Золочівського району (Тернопільщина) забрала з собою інструктора райкому КП(б)У А. Пилипенка¹⁴.

У ніч на 17 грудня 1944 р. відбулася ретельно спланована операція, до якої залучено сотню "Сіроманці" (командир — "Косач") і курінний почет — всього 281 вояк. Об'єктом акції став райцентр Стрінська Нові Дрогобицької області. Залишивши заставу з 45 бійців при вході в містечко, сотня командира "Максима" влаштувала засідку на шляху зі сторони Бірки на той випадок, коли на допомогу оточеним було б надіслано війська НКВС. Втративши в бою 5 вояків і 8 поранених, повстанці вбили 35 військовослужбовців, у тому числі начальника районного відділу НКДБ, випустили з місцевої в'язниці 40 в'язнів, захопили харчові продукти. Без втрат пройшла атака чоти із сотні "Гайдамаки" під командуванням Ясьмина на райцентр Більшівці (Станіславщина), внаслідок яких радянська сторона втратила 6 вбитими і 4 пораненими¹⁵.

Досвід та уроки боротьби проти радянізації краю було ґрунтовно проаналізовано в наказі № 9/44 крайової команди УПА-Захід від 25 листопада 1944 р. Командування й військовий штаб звертали увагу на істотні вади в організації і тактиці спротиву заходам радянської влади. Зазначаючи, що відділи УПА не виконали у повному обсязі тих завдань, які ставилися перед ними Організацією, не використали наявних можливостей для ударів по ворогу, автори документа наголошували на тому, що повстанці не могли забезпечити надійної оборони

запілля, захисту місцевого цивільного населення, а турбуються насамперед про власну безпеку. У наказі відверто констатуються факти дезертирства з відділів УПА, слабка підготовка командного складу. Щодо тактичних питань критично зауважувалося, що більшовикам вдалося нав'язати самостійницьким силам “регулярно-військові форми боротьби”, зустрічні, зтяжні бої, які спричиняють значні жертви й не дають відчутних результатів.

У звітах збройних підрозділів не було вказівок на випадки, коли б відділи УПА не допускали облав і арештів, попереджували напади та репресії проти цивільного населення, роззброїли й розігнали польську поліцію тощо. Подібна тактична лінія, як наголошувалось у документі, переконувала в тому, що: “а) відділи УПА не поєднують свої дії з політико-пропагандистською роботою; б) відділи УПА не ведуть повстанських акцій і не скеровують ударів по слабких місцях ворога, а оборонно-гуртовою чоловою формою самі свої слабкі місця під удари наставляють”. У зв'язку з викладеним вище міркуванням крайова команда УПА сформулювала наступні завдання: змінити регулярно-військові засоби боротьби на партизансько-диверсійні, скеровуючи їх проти осередків влади та їхнього керівництва; ширше вдатися до зачіпних акцій, засідок, раптових атак, дій під виглядом противника (переодягаючись у радянську військову форму тощо), доповнювати військові дії повсякденними політико-пропагандистськими зусиллями¹¹⁶.

Особлива увага зверталася на необхідність підготовки фахових військових кадрів. До речі, в наказі повідомлялося про закінчення 22 жовтня навчання другої групи військової школи “Оленів” і наводився розподіл випускників 1-ої та 2-ої сотень.

З метою вдосконалення керівництва й управління збройними силами відбувалася реорганізація частин УПА та закріплення за ними певних зон за умови тісного зв'язку з тереновими провідниками ОУН. Встановлювалося підпорядкування тактичних відтинків УПА: ВО № 5 “Маківка”, ВО № 7 “Сучава”, ВО № 8 “Стібна” підлягали ВО № 4 “Говерля”, ВО “Сян” — ВО № 2 “Буг”.

У додатку до наказу характеризувалися антиповстанські засоби радянських партизанів та енкаведистів — влаштування засідок (в тому числі на деревах), облав, перехоплень, засилань до лав УПА агентів, диверсантів, провокаторів, активна розвідка й збирання оперативної інформації тощо. Для нейтралізації цих дій пропонувалося концентрувати, а не розпорошувати сили, вчасно маневрувати, завдавати ударів у русі та по найслабших ділянках противника, вдосконалювати розвідку, вміло долати застави й виходити з оточення. З метою глибшого ознайомлення зі світовим досвідом організації партизанських дій подавався перелік відповідної літератури і, зокрема, “Спогади з визвольних дій”, “Партизани” Гордієнка, “Тактика малих відділів” полковника Лорене, “Супутник партизана” радянського полковника Колодзінського, радянська ж “Пам'ятка партизана”, німецькі видання “Мала війна”, “Боротьба регулярної армії з партизанами”, польська “Інструкція боротьби: партизани”, статті в “Сурмі” та ін.

Відзначаючи глибину аналізу стану й тактики збройної боротьби на західноукраїнських землях, А. Кентій дійшов висновку, що “рішення про перехід відділів УПА-Захід від т. зв. «регулярно-військових форм»

2. Самостійницький рух у 1944 р.

бойових дій до повстансько-партизанської тактики красномовно говорило про крах надій керівних кіл визвольного руху на перетворення УПА в регулярне військо. Офіційно це буде визнано пізніше, але прогання в цьому важливому питанні мало негативні наслідки для УПА¹¹⁷.

Серед перших перетнули лінію фронту й потрапили до радянського тилу відділи УПА-Південь та УПА-Схід, зона діяльності яких окреслювалася північними районами Тернопільщини, південною частиною Ровенської, Вінницькою, Кам'янець-Подільською, Житомирською та Київською областями.

На осінь 1944 р. до складу з'єднання груп "22" УПА-Південь входили Дубенський (командир Чернець), Кременецький (командир Докс), Здолбунівський, Кам'янець-Подільський (командир Бистрий), Вінницький курені (командир Панько)¹¹⁸.

Як і формування УПА-Північ, загони УПА-Південь широко практикували рейди на схід, однак восени 1944 р. їх проведення супроводжувалося дедалі більшими труднощами й значними втратами. Проліюструвати це можна на прикладі рейду відділу під командуванням Володька, який, згідно з наказами командирів Ясеня і Вира, спільно з відділом курінного Панька вирушили до Трибуховецького лісу в Літинському районі Вінниччини. Рейд тривав від 29 липня до 15 листопада, але через спалах тифу серед особового складу підпільники обмежилися агітаційно-пропагандистською роботою і самозабезпеченням. У жовтні вирішено було вертатися в район попередньої дислокації. Але в середині листопада, вже на території Тернопільщини (поблизу с. Грибова Лановецького району) загін НКВС (близько 300 осіб) навіязав бій, в результаті якого повстанці зазнали втрат (загинули 20 бійців і три розвідниці, командир Панько) й відділи були розпорошені.

У північних районах Житомирської та Київської областей успішно оперували відділи УПА-Схід, де вони протидіяли відновленню колгоспної системи. 25 грудня повстанський загін (близько 200 стрільців) захопив село Хотчино Олевського району на Житомирщині. Наступного дня вже інший загін оволодів селом Кам'янка. Збройні формування УПА-Схід атакували й районні центри, засвідчуючи свою боєздатність і прагнення вести жорстоку боротьбу за вплив, зокрема в лісистій місцевості¹¹⁹.

Одним з наслідків діяльності УПА-Південь та УПА-Схід стало те, що на Уманщині і в районі Холодного Яру (сучасна Черкащина) залишилися боївки, які вели боротьбу ще й восени 1944 р. Втім, автори звіту про військову роботу ОУН(СД) на СУЗ зазначали, що це був початковий підготовчий етап, протягом якого вона ще не змогла набути "своєрідного характеру". Кількість вояків у цих боївках-відділах не перевищувала сотню¹²⁰.

Звичайно, самостійницькі формування не могли діяти без належного матеріального забезпечення. Проблему постачання харчів та фуражу вдавалося вирішити за рахунок місцевих сільськогосподарських ресурсів, реквізицій, збирання своєрідної "продрозкладки" господарськими органами ОУН і УПА у підконтрольних населених пунктах, хоча примусовий характер цих заходів селяни сприймали без особливого ентузіазму (адже тим самим займалися й радянські заготіве-

льні структури). Складніше було зі зброєю, боеприпасами, військовим спорядженням. Під час відходу німецьких та угорських військ керівникам ОУН і командирам відділів УПА вдавалося домовлятися про нейтралітет в обмін на зброю. Усвідомлюючи, що наявність збройних формувань у радянському тилу й поблизу лінії фронту ускладнить Червоній армії організацію наступальних операцій, командування вермахту та його союзників охоче йшло на такі кроки.

Та коли лінія фронту відсувалася на захід, поповнення боеприпасами і зброєю ускладнилося. Атакувати армійські склади й ешелони через їх посилену охорону повстанці не могли, а в райвідділах НКВС та НКДБ, на які вони часто нападали, зброї і патронів було небагато. Не вирішували проблему й трофеї, здобуті в боях з військами НКВС, винищувальними батальйонами, армійськими підрозділами. Тому командування самостійницькими формуваннями продовжувало контактувати з німцями. УПА отримувала матеріальну компенсацію за передані командуванню вермахту розвіддані, сприяння німецьким диверсійним і розвідувальним групам, а також німецьким оточенцям. Були налагоджені повітряні мости, якими літаки “Люфтваффе” перекидали українським повстанцям військове спорядження і зброю. Одним з місць, куди за сигналом ракет наприкінці 1944 р. скидалися вантажі з-за лінії фронту, став Поморянський район Львівської області¹²¹. Упівці приймали вантажі також у лісах поблизу сіл Серники, Романів, Любешка Бібрського району (Львівщина). А неподалік с. Мала Вишенька на Станіславщині навіть було обладнано невелику злітно-посадочну смугу, на якій сідали авіатранспорти з Німеччини¹²².

Відповідно до домовленості з керівництвом ОУН, абвер засилав у терени, де дислокувалися відділи УПА, фахово підготовлених диверсантів та розвідників. Один з них, М. Солонько, десантований на парашуті в район Перемишля, навчався у диверсійній школі в Зоттендорфі, а розвідник В. Івасюк після закінчення курсів у Нюрнберзі був закинутий у Сколівський район Львівщини¹²³.

Німці створили спеціальну команду абвера (нею керував капітан Вітцель — “Кірн”), яка підтримувала контакти з українським національно-визвольним рухом. У грудні 1944 р. в її розташування прибув посланець ЦП ОУН(Б) І. Гриньох (Орлов), якому було доручено скоординувати дії українського підпілля й німецької сторони. Для детального з’ясування можливостей подальшої співпраці 27 грудня з Кракова в розташування Головного командування УПА літаком перекинута спеціальна група у складі Вітцеля, Ю. Лопатинського — колишнього ад’ютанта Р. Шухевича у “Нахтігалі”, Д. Чижевського з інструкціями від С. Бандери і радиста Скоробагатого. Під час зустрічі з командувачем УПА Р. Шухевичем йому передали 5 млн крб., які призначалися для фінансування антирадянської боротьби ОУН і УПА. Отримавши гроші, він досить песимістично оцінив перспективи співпраці з Німеччиною, яка програвала війну. Р. Шухевича більше цікавили можливості контактів з Англією і США, у яких вбачалися потенційні союзники в боротьбі з комуністичним режимом. Після завершення консультацій всі українці — члени спеціальної групи, залишилися в розташуванні УПА, а Вітцель відбув до рейху¹²⁴.

3. Дії радянських військ проти збройних формувань ОУН та УПА восени 1944 р.

Підсумовуючи досвід боротьби протягом 1944 р. головнокомандувач УПА Р. Шухевич у зверненні “Командири і бійці УПА!” (1 січня 1945 р.) зазначав, що УПА витримала випробування життям. В цілому успішний перехід німецько-радянського фронту переконав песимістів і недругів у тому, що УПА є самодостатньою силою, з якою змушене рахуватися радянське керівництво. Загартувавшись у сутичках з противником, повстанська армія “навіть чисельно і матеріально зростає”, що давало підстави сподіватися на перемогу в боротьбі, тепер вже на єдиному, антибільшовицькому фронті. Р. Шухевич висловив сподівання на моральну стійкість, силу духу вояків та командирів, їхню волю та рішучість воювати до кінця.

Всього ж протягом 1944 р. самостійницькі збройні формування здійснили 2 903 акції, завдавши противникові значних втрат¹²⁵. Своїми диверсіями на комунікаціях і терористичними діями вони намагалися зупинити радянізацію краю. Однак це було важко зробити — надто вже неспівмірними були сили конфліктуючих сторін.